

„DE NU AȘ FI PĂȘIT... PE CALEA LUI MARTE... CONTRARĂ NATURII ȘI ÎNCLINĂRII MELE”*

CARIERA MILITARĂ A LUI BOLYAI JÁNOS

HORVÁTH CSABA

Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj

csaba.horvath@bjc.ro

ABSTRACT: The Transylvanian mathematician Bolyai János (1802-1860) is regarded as the father of non-Euclidean geometry. The translator of his influential publication, the mathematician George Bruce Halsted, called Bolyai's *Appendix* “*the most extraordinary two dozen of pages in the whole history of thought!*” Yet, some aspects of his life aren't known by the larger audience. One such aspect is the fact that Bolyai served more than a decade in the uniform of the Habsburg army. A graduate student of the Viennese Technical Military Academy, Bolyai spent his service time as a military officer in four different cities of the Empire. How did he spend these years? What kind of issues did he come upon during his tenure as an Imperial-Royal engineer officer? Why did he leave the army at the age of 31? These are the questions the following paper is attempting to answer.

KEYWORDS: Bolyai János, military, officer, fortification, engineer

Părintele geometriei neeuclidiene, Bolyai János (1802-1860), este unul dintre cei mai cunoscuți savanți central-est-europeni ai secolului al XIX-lea. Puțini știu despre el că a fost ofițer în armata habsburgică timp de un deceniu. Articolul de față dorește să ofere o incursiune în cariera militară a lui Bolyai prin intermediul documentelor de evidență a personalului militar, păstrate la Arhiva de Război din cadrul Arhivelor de Stat ale Austriei, și cu ajutorul publicațiilor referitoare la serviciul de ofițer al renumitului matematician.

Începuturile și studiile militare ale tânărului matematician

Bolyai s-a născut la Cluj, la 15 decembrie 1802, ca fiul lui Bolyai Farkas, care la acea vreme era

profesor la colegiul reformat-calvin din Orașul Comoară, și al soției sale, Benkő Zsuzsanna.

Bolyai Farkas a plănuț să-l trimită pe fiul său la studii la celebrul matematician Carl Friedrich Gauss, pe care l-a cunoscut în tinerețe pe când amândoi erau studenți la Göttingen. În 1816, i-a trimis o scrisoare în acest sens, însă Gauss nu a răspuns la ea.¹ Astfel, în loc de universitatea din Göttingen, tânărul Bolyai se înmatriculează, în 1818, la Academia de Ingineri Militari din Viena, care la acea vreme a fost, după renumita Academie Militară de la Wiener Neustadt, a doua cea mai prestigioasă instituție de învățământ superior militar din Imperiul Austriac. Această academie pregătea viitorii ingineri pentru armata habsburgică, fiind astfel orientată spre științele exacte. Despre

*Citatul provine din volumul lui Cselényi Béla. Cselényi Béla, *Bolyai János élete és műve* (Bukarest: Állami Tudományos Kiadó, 1953), 37. Traducere proprie.

¹ Cselényi, *Bolyai János*, 30-31. Scrisoarea lui Bolyai Farkas: Benkő Samu, *Bolyai-levelek* (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2002), 80-85.

perioada studenției lui Bolyai János știm puțin; cert este că familia Bolyai a trecut printr-o etapă extrem de grea (decesul mamei bolnave, problemele financiare, tentativa eșuată a tatălui de a deveni inspectorul general forestier al Marelui Principat al Transilvaniei).²

Bolyai János și-a încheiat studiile în 1822, însă nu a fost arondat la nicio unitate militară. În schimb, tânărul cadet a mai studiat un an la Academie. În anul următor, a primit gradul de sublocotenent și a fost repartizat la direcția de fortificații de la Timișoara (*Fortifications-Direction zu Temeswar*), unde superiorul său era locotenentul-colonel Dóczy Antal.³ Când nu era în serviciu, tânărul inginer militar se dedica pasiunii sale, matematica. Celebra scrisoare, în care îi vorbește tatălui său despre cum „din nimic am creat o nouă, altă lume; ceea ce am trimis până acum este o casă din cărți de joc față de un turn”,⁴ a fost scrisă la Timișoara pe 3 noiembrie 1823, în timpul serviciului activ al tânărului Bolyai. În primăvara lui 1825, Bolyai a primit un concediu de șase săptămâni și, cu această ocazie, și-a vizitat tatăl.⁵

Al doilea loc de serviciu a fost la cetatea Aradului, unde a activat din 1826, inițial superiorul său fiind directorul de fortificații, căpitanul Johann Wolter. În cei aproape 5 ani pe care i-a petrecut la Arad, Bolyai a fost însărcinat cu evaluarea stării fortificațiilor militare de acolo, respectiv a celor din Oradea și Szeged. În această perioadă, el a înaintat superiorilor săi un manuscris în care și-a sintetizat teoriile geometrice. Tot în timpul serviciul arădean a fost promovat în grad și a avut parte de un concediu

medical îndelungat între ianuarie și aprilie 1828. În vara și toamna lui 1830, se îmbolnăvește, cel mai probabil, de malarie, iar problemele de sănătate persistente i-au îndemnat pe superiorii săi să-i solicite transferul.⁶

Bolyai a fost transferat în septembrie 1830 la Lemberg, capitala Regatului Galiției și Lodomeriei, provincie care făcea parte din Imperiul Habsburgic (azi Lvov, Ucraina), însă nu a fost capabil să-și ocupe noul post decât în primăvara următorului an, deoarece tânărul inginer militar s-a aflat la Târgu Mureș, în concediu medical. În timpul convalescenței sale, Bolyai János a redactat celebra sa operă, *Appendix*, scrisă în latină. George Bruce Halsted, matematicianul american care a tradus *Appendix*-ul în engleză, a scris că aceasta operă „conține numai 24 de pagini – cea mai extraordinară duzină de pagini din istoria mentalității”.⁷

Ajuns în Lemberg, starea lui de sănătate a constituit tema unui raport mai detaliat. În acest document, care a fost semnat de noul superior, locotenentul-colonel inginer Andreas Zimmer, se stipulează că Bolyai a fost incapabil să finalizeze sarcinile pe care le-a primit, s-a declarat bolnav de mai multe ori, respectiv are episoade depresive. Pentru îmbunătățirea situației subalternului său, Zimmer a recomandat ca acesta să fie promovat în ierarhie, respectiv să primească un post provizoriu la Viena care are tangență cu pasiunea sa, matematica.⁸

În primăvara lui 1832, a devenit căpitan secundar, însă nu a primit postul vienez. A fost, în schimb, transferat la Olmütz (azi Olomouc, Cehia).

² Cselényi, *Bolyai János*, 32-35.

³ *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums* (Wien, 1824), 364, 367.

⁴ Benkő, *Bolyai-levelek*, 158. Traducere proprie.

⁵ Ács Tibor, „Bolyai János egészsége katonai okmányaiában”, *Orvostörténeti Közlemények*, nr. 178-181 (2001): 174.

⁶ Ibid. 175-176.

⁷ „The treatise itself, therefore, contains only twenty-four pages - the most extraordinary two dozen of pages in the whole history of thought!” John Bolyai, *The science absolute of space: independent of the truth or falsity of Euclid's axiom XI (which can never be decided a priori)* (Austin: The Neomon, 1896), XVIII. Traducere proprie.

⁸ Ács, „Bolyai János”, 177-179.

Deși a plecat la jumătatea lunii mai, s-a prezentat la noul loc de serviciu abia în iulie. Motivul întârzierii a fost un accident rutier în care fusese implicat: trăsura care îl transporta s-a răsturnat într-un șanț, iar el a suferit răni la nivelul capului, fiind incapabil să-și continue drumul pentru o vreme.⁹ În timpul anchetei, Bolyai a cerut să primească o perioadă sabatică de trei ani pentru a-și putea continua cercetările matematice. În urma anchetei, s-a aflat că Bolyai a provocat un incident când trecea granița dinspre Prusia, iar grănicerii au depus plângere împotriva lui.¹⁰

În urma a două inspecții realizate de două comisii în martie și aprilie 1833, Bolyai János a fost declarat invalid parțial. Astfel, el s-a pensionat la data de 16 iunie 1833, cu o pensie de 400 de florini și cu gradul de căpitan secundar. La momentul pensionării, avea numai 31 de ani. Conform protocolului de pensionare, a servit în armata habsburgică în total 10 ani, 9 luni și 10 zile, iar stagiul nu a fost întrerupt.¹¹ Bolyai a mai solicitat o sumă adițională de 100 de florini, care i-a fost însă refuzată pe motiv că nici conduita sa și nici situația familială nu justificau acordarea acestei sume.¹²

În protocolul de pensionare la rubrica *Anmerkung (Mențiuni)* apare următorul text: „Un

ofițer educat științific, în special în matematica superioară și cu cel mai fidel comportament, [...]”.¹³ Ultima parte a textului este greu de înțeles, ceea ce probabil este cauzat de faptul că autorul a omis să finalizeze propoziția amintită. Un lucru însă este cert: loialitatea lui Bolyai János se consemnează și în protocolul de pensionare.

În concluzie, serviciul de ofițer inginer al lui Bolyai János a durat aproape 11 ani. Dacă socotim perioada de studiu la Academie, genialul matematician a petrecut în total 15 ani în armata habsburgică. Opțiunea de a studia la Viena este rezultatul unei constrângeri, tatăl neavând altă opțiune pentru a-i oferi fiului său o educație de calitate în arealul matematicii pe teritoriul Monarhiei. Deceniul petrecut de Bolyai în serviciul activ a fost îngreunat de starea sa de sănătate. Este important de notat că Bolyai János a fost ofițer imperial-regal într-o perioadă în care Imperiul Habsburgic a cunoscut o îndelungată perioadă de pace relativă.¹⁴ Din această cauză, avansările în ierarhia militară habsburgică au încetinit considerabil. Acest fapt, însă, nu l-a afectat prea mult pe tânărul ofițer care, la 31 de ani, avea deja cel de-al doilea cel mai înalt grad din pătura mijlocie a ofițerimii imperial-regale.

⁹ Ibid. 180-181.

¹⁰ Ibid. 182.

¹¹ Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Arhiva de Stat Austriacă, Arhiva Militară), Versorgungsunterlagen (Documente de aprovizionare/îngrijire), Pensionsprotokolle Jüngere Reihe (Protocoloale de pensionare. Seria nouă), Offiziere (Ofițeri) 47. 292.

¹² Ács, „Bolyai János”, 186, 188.

¹³ „Ein wissenschaftlich gebildeter Officier vorzüglich in der höhern Mathematik und auf treusamstes Benehmen zur best[en].” Îi mulțumesc colegei Tamara Scheer, respectiv colegilor Nagy-Luttenberger István și Mircea-Gheorghe Abrudan pentru ajutorul acordat în transcrierea și traducerea textelor.

¹⁴ Cu toate că Monarhia Habsburgică, între 1815 și 1848, a avut incursiuni și operații militare externe (o serie de intervenții militare în Italia în 1821 și în 1831, participarea în coaliția îndreptată împotriva lui Muhammad Ali în 1840, ocupația Cracoviei în 1846, trei incursiuni pe teritoriul Imperiului Otoman în 1835, 1836 și 1845) și a înăbușit o revoltă internă (așa-numita „revoltă a holerei” din 1831), efortul militar nu a afectat nici societatea și nici ierarhia militară în așa fel cum au făcut-o războaiele de coaliție pornite împotriva Franței (1792-1815). Hermann Róbert: „Magyarország hadtörténete a Szent Szövetség korában (1815-1848),” în *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában. 1718-1919*, coord. Hermann Róbert (Budapest: Zrínyi Kiadó, 2015), 117-118.

Anexă

Tabel simplificat al gradelor armatei habsburgice (începutul sec. XIX)	Data înaintării în grad a lui Bolyai János
Feldmareșal	
General de cavalerie/ infanterie/ intendență	
Feldmareșal-locotenent	
General maior	
Colonel	
Locotenent-colonel	
Maior	
Căpitan principal	
Căpitan secundar	14 martie 1832 Pensionat din 16 iunie 1833 cu acest grad.
Locotenent major	8 septembrie 1827
Sublocotenent	1 septembrie 1823
Stegar	
Cadet	7 septembrie 1822
Sergent	
Caporal	
„Gefreiter” (=eliberat)	
Soldat	